

A Habsburg Birodalom felsőoktatási rendszerének átalakulása a XVIII. század második felében

*Arhiv. KISSNÉ BOGNÁR KRISZTINA
Arhivele Universităţii „Eötvös Loránd” Budapesta*

1. A felvilágosodás eszmerendszerének megjelenése a Habsburg Birodalomban

A történészek által általánosan elfogadott megfogalmazás szerint „felvilágosodásnak Európa történetében azt a nagy ideológiai mozgalmat nevezzük, amelynek fő sodrát a francia burzsoázia egyre élesedő küzdelme adta meg a feudális rendszer, a nemesség ellen a XVIII. században, egészen a polgári forradalomig. A felvilágosodás tehát alapvetően a francia forradalom előkészítő időszakának ideológiai arzenálja volt.”¹ Európa gazdaságilag és társadalmilag kevésbé fejlett régióiban, így a Habsburg Birodalomban is, a felvilágosodás eszméi sajátos keretek között szolgálták a polgári társadalom kialakításának kezdeti lépéseit. A XVIII. század második felének uralkodói (Mária Terézia és II. József) felismerve a fejlett országokhoz való felzárkózás szükségességét, megerősített és központosított uralkodói hatalmuk segítségével vezették be birodalmukban azokat a reformokat, amelyek a polgári fejlődés felé indították el országaikat. Közép-Európában tehát, erős polgárság hiányában a felvilágosult abszolutizmus képviselői igyekeztek az új eszméket a gyakorlati életbe is átültetni és megvalósítani.

A feudális viszonyok megváltoztatását követelő ideológia a „művelődésben a józan értelem és a lelkiismeret szabadságát” kívánta megvalósítani „a feudális elmaradottság, dogmák, vallási fanatizmus,

¹ Kosáry D., *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest, 1983, 251. p. A továbbiakban *Kosáry*.

*előítéletek és babonák uralma helyett.*² A felvilágosult abszolutista uralkodók ezeknek az elveknek megfelelően, fontosnak tekintették az oktatáspolitikai területét, ezen belül is az iskolarendszer reformját, amelynek eredményeként az állam irányítása és felügyelete alatt álló egységes oktatási-nevelési rendszert kívántak létrehozni. A birodalom modernizálását szolgáló központosított államszervezet egyre több és jobb szakember munkába állítását igényelte, ennek megfelelően a XVIII. század közepétől elindított változtatások egy másik nagyon fontos cél elérését is középpontba állították. Az iskolák legfőbb feladata az állam számára hasznos állampolgárok nevelése lett, akik társadalmi helyzetüknek és szerepüknek megfelelő képzés után, a maguk helyén és szintjén a lehető legjobban munkálkodnak és ezzel hozzájárulnak az állam zökkenőmentes működéséhez és fejlődéséhez.

Az oktatáspolitikai által kitűzött célokat a felsőoktatás területén a már működő intézmények tanulmányi és szervezeti rendjének korszerűsítésével, valamint a modern ismereteket nyújtó, szakképzést biztosító új iskolák felállításával kívánták megvalósítani. Mielőtt az elképzelések valóra váltását szolgáló konkrét lépésekkel megismerkednénk, röviden tekintsük át a Habsburg Birodalom felsőoktatási rendszerének kialakulását és fejlődését a középkortól a XVIII. századig.

2. Felsőoktatási intézmények a birodalom területén a XVIII. század előtt

Közép-Európa első egyetemei a XIV. század közepén kezdték meg működésüket.³ A klasszikus középkori intézményekben négy karon folyt az oktatás, a filozófiai kar a további tanulmányokra való felkészítésre szolgált, míg a tudományok csúcsát a teológia jelentette. A kezdetben korszerű ismereteket nyújtó iskolák a XVI. század közepére fokozatosan elveszítették vonzerejüket, hallgatói létszámuk rohamosan csökkent. A színvonal hanyatlásának egyik oka az volt, hogy a katolikus egyház befolyása alatt álló egyetemeken megmerevedett a tanulmányi rend. A reformáció megjelenése

² *Kosáry*, 251. p.

³ 1348: Prága, 1364: Krakkó, 1365: Bécs.

tovább nehezítette a híres intézmények helyzetét, mivel az új tanokat megismerni kívánó diákokat az újonnan alapított, elsősorban németországi protestáns egyetemek felé fordította. A XVI. század első évtizedeiben a bécsi egyetemen alig volt tanár és diák, a prágai működését a huszita seregek bénították meg, a krakkói pedig jelentéktelen helyi intézménnyé zsugorodott.

A változásra a század közepéig kellett várni, ekkor kezdődött el a régi rendszer megújítása. A katolikus egyház a jezsuiták vezetésével kezdte meg harcát pozícióinak visszaszerzéséért. Az ellenreformáció élén haladó rend az oktatásnak rendkívül fontos szerepet tulajdonított. A katolikus többségű Habsburg-tartományokba I. Ferdinánd hívta a szerzeteseket. Elsőként a bécsi egyetemen kapták meg a tanítás jogát, 1623-tól pedig a bölcsészeti és teológiai fakultás vezetését, amivel gyakorlatilag az egész egyetem az irányításuk alá került egészen a XVIII. század közepéig. Prágában 1556-tól működött kollégiumuk, a Klementinum, amely 1622-ben egyesült a régi egyetemmel és a szerzetesek által felügyelt intézménnyé vált. Uralkodói támogatással a jezsuiták számos új tanintézetet is létesítettek. Ezek általában gimnáziumok voltak, amelyek közül többen fokozatos bővítés eredményeként váltak egyetemmé a XVII. század közepéig.⁴ Az örökös tartományok kibővített felsőoktatási hálózatához kapcsolódva, a XVII. század közepén Magyarországon is megkezdte működését az első egyetem. A Pázmány Péter esztergomi érsek által alapított nagyszombati univerzitás 1635-ban csak bölcsészeti és teológiai fakultással indult, ezekhez 1667-ben csatlakozott a jogi kar, az orvostudományok oktatását pedig éppen a továbbiakban részletesen bemutatásra kerülő felvilágosult abszolutista intézkedések tették lehetővé száz évvel később.

A jezsuita egyetemeken a tanulmányi rend azonos volt, alapjául az 1599-ben jóváhagyott *Ratio atque Instituto Studiorum Societatis Jesu* című tanulmányi szabályzat szolgált, amely közép- és felsőfokon egységes rendszerbe foglalta a tanítást. Az ellenreformáció céljait az oktatással és

⁴ Olmütz: 1573-tól egyetem. Graz: 1573: gimnázium, 1586-tól egyetem. Klagenfurt: 1604: gimnázium, 1650-es évek: bölcsészeti és teológiai oktatás. Innsbruck: 1562: gimnázium, 1668: egyetem. Linz: 1629: gimnázium, 1669-71: egyetem.

neveléssel is szolgálni kívánó rend elsősorban a katolikus hit védelmét kiválóan ellátni tudó, a hitvitákra elméletileg jól felkészült tudósokat, papokat kívánt nevelni. A *Ratio* az egyetemi oktatás tartalmában a régi tekintélyek tanításához igazodott, a teológiában Szent Tamás *Summa theologiae* című műve, míg a bölcsészeti karon Arisztotelész munkái jelentették a legfőbb tananyagot. A tanári előadások az előírt művek ismertetésére és magyarázatára vonatkoztak, a hallgatók jegyzeteléssel, esetenként diktálás után rögzítették a legfontosabb tudnivalókat. A tananyag elmélyültebb megismerését a meghatározott rendszerességgel előírt ismétlések és viták szolgálták. A nyilvános vitán való megfelelő szereplés az egyetemi fokozatok megszerzésének is elengedhetetlen feltétele volt.⁵ Az oktatási módszerek kezdetben újnak számítottak, de a régi keretekhez való ragaszkodás, az állandóság biztosításának igénye idővel korszerűtlenné vált. Az oktatás elsősorban a kész ismeretanyag elsajátítását várta el a hallgatóktól, nem ösztönzött az önálló gondolkodásra vagy a tudományos kutatás módszereinek megismertetésére. A korszerűtlen tanulmányi rend a XVIII. század közepén már akadályozta az új ismeretek tanításának megjelenését a felsőoktatásban, egyben jó ürügyet szolgáltatott a felvilágosodás eszméit képviselő világi hatalomnak az egyetem életébe történő beavatkozásra és az egyháznak az intézményekből való kiszorítására. Nem meglepő tehát, hogy az oktatási reformok a birodalom legfontosabb egyetemein a tanulmányi és szervezeti rend átalakításával kezdődtek.

Az előzmények ismertetése után a következőkben Mária Teréziának és II. Józsefnek az egyetemek helyzetét, anyagi alapjait, szervezeti felépítését és tanulmányi rendjét gyökeresen átalakító intézkedéseit mutatjuk be.

⁵ *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635-2002*, szerk. Szógi L.. Budapest, 2003, 32. p. Továbbiakban: *ELTE története*.

3. Reformok a bécsi és a nagyszombati egyetemen

Bécs

A felvilágosult abszolutizmus eszmerendszerében az oktatás - a felsőoktatásé pedig különösen - legfontosabb feladata az állam számára hasznos, kiművelt emberfők kinevelése. Az egységesítésre, központosításra törekvő hatalom természetesen ezt a területet is irányítása alá kívánta vonni, s az ellenőrzés mellett a közvetítésre kerülő ismereteket, sőt még átadásuk módját is pontosan előírta. Az állam vezetése által megfogalmazott elképzelések megvalósításának egyik legfontosabb feltétele az egyháznak, elsősorban a jezsuita rendnek az oktatásból történő eltávolítása volt. A Habsburg Birodalomban hol máshol kezdődhetett volna meg a nagy kísérlet az átalakításra, mint a főváros, Bécs legpatinásabb intézményében, a XIV. század óta működő egyetemen. A XVIII. század közepétől Mária Terézia egyik legbefolyásosabb tanácsadója, Gerhard Van Swieten holland orvos irányította a birodalom kultúrpolitikáját. 1749-ben az egyetem orvosi karának reformját, majd 1752-ben illetve 1753-ban a bölcsészeti, hittudományi és jogi fakultás átalakítását is elindította.

A változtatások a szervezeti és a tanulmányi rendet egyaránt érintették. A jezsuiták kikerültek az egyetem vezetéséből, az irányítás a korábban a rend által kinevezett magisztrátus helyett a konzisztórium kezébe került. Az új testület tagjai az uralkodótól kapták megbízásukat; a főigazgató és a kari igazgatók feladata az államhatalom közvetlen képviselője volt. Mária Terézia a tanárok kinevezésének jogát is megtartotta saját hatáskörében. A szerzetesrend tagjai továbbra is taníthatták a filozófiai és teológiai tárgyakat, de kinevezésüket már nem a tartományi rendfőnöktől, hanem a királynőtől kapták, aki ugyanakkor azt is elrendelte, hogy a tanári állások megpályázásának lehetőségét biztosítani kell minden alkalmas jelentkező számára.

Tanulmányi téren is számos újítás bevezetésére került sor. A politikai-kamarai stúdiumok (*studium camerale*) oktatását Sonnenfels kezdte meg az újonnan alapított tanszéken, a jogi karon pedig Martini és Riegger tanított a felvilágosodás elveire épülő korszerű ismereteket (pl. természetjogot). A

központi hatalom a tananyagot és a metodikát egyaránt meghatározta, amikor elrendelte, hogy a korábbi diktálásos módszer helyett ezentúl kijelölt könyvekből kell az ismereteket a hallgatóknak elsajátítani. Az oktatáspolitikai koncepció ismeretében talán nem meglepő, hogy az előírt tankönyvek mindegyike a felvilágosodás szellemében íródott.

A reformrendeletek kezdettől fogva fokozatosan háttérbe szorították az egyház korábban mindenre kiterjedő befolyását. Az állami oktatáspolitikai teljes érvényesülésére 1773-ban, a jezsuita rend feloszlatása után kerülhetett sor. A most már valóban világi irányítású egyetemen II. József újabb radikális intézkedéseket vezetett be. 1778-ban, a katolikus egyház tekintélyét végképp megtörve, eltörölte a szeplőtelen fogantatásra tett kötelező esküt, így lehetővé vált a protestánsok számára is a tudományos fokozatok megszerzése. 1782-től zsidó vallású hallgatók is szerezhettek doktori címet a jogi és orvosi fakultáson. A központosítás céljait szem előtt tartva 1783-ban a latin helyett a német lett az oktatás nyelve.

Mária Terézia és II. József rendelkezései elindították az intézményt a modern egyetemmé válás útján. Az uralkodók elképzeléseinek helyességét igazolta, hogy a középkori alapítású univerzitás a XIX. században a birodalom és egész Európa egyik legjelentősebb oktatási központjává vált.

Nagyszombat / Buda / Pest

A felvilágosult abszolutizmus elveit megvalósítani szándékozó, fokozatosan erősödő központi hatalom az oktatási rendszer egységesítésére törekedett a birodalom egész területén. A bécsi reformok így a Habsburg-fennhatóság alatt álló többi tartomány illetve ország hasonló intézményei számára is követendő mintául szolgáltak. Az udvar ezeknek az elveknek megfelelően elrendelte, hogy Nagyszombatban a bécsi egyetemen kialakított új tanulmányi rend szerint kell az oktatás minden részletét megszervezni. 1753-ban a teológiai és bölcsészeti karon történtek is változtatások (pl. a bölcsészeti tanulmányok idejét két évre szállították le), de mélyreható reformok megvalósítására ekkor még nem került sor.⁶ 1760-ban újabb kis

⁶ *ELTE története*, 50. p.

lépésként a jogi karon a természetjog tanításának bevezetésével próbáltak az állami vezetés által támasztott követelményeknek megfelelni. Ebben az évben került sor a birodalom központjában az államtanács és az udvari tanulmányi bizottság megszervezésére. Magyarországon az uralkodó két évvel ezután Barkóczy Ferenc hercegprímásra bízta a tanulmányi ügyek felügyeletét. A főpap határozott elképzelésekkel látott hozzá az egyetem ügyeinek intézéséhez. Az egyházon belül azok közé tartozott, akik élesen szembehelyezkedtek a jezsuitákkal, így a bécsi példa nyomán az ő oktatási monopóliumukat igyekezett elsősorban megtörni. Első lépésként a szemináriumok irányítását világi papokra bízta. A Nagyszombatban működő érsekség és egyetem központját Esztergomba kívánta visszahelyezni; ez az egyetem életét jelentősen befolyásolta volna, de az érsek halála megakadályozta e terv megvalósítását.⁷

1765-ben megkezdte működését a helytartótanácsban belül a tanulmányi ügyek reformját előkészítő bizottság, amely az egyetem tevékenységét is alaposan megvizsgálta, és 1767 őszére kidolgozta az oktatás minden területére kiterjedő részletes szabályzatot. A helytartótanács által felterjesztett tervezetet a legfelsőbb szinten 1769-ben tárgyalta meg a magyar kancellár irányításával ülésező, úgynevezett vegyesbizottság, amelynek többek között Van Swieten is tagja volt. Nevét azért fontos a nagyszombati egyetemmel kapcsolatban is megemlítenünk, mert a helytartótanácsi javaslattal szemben kiállt az orvosi kar létrehozása mellett. Az ő tanácsát megfogadva a földvári apátság jövedelmeinek átengedésével a királynő megteremtette az orvosi kar felállításának anyagi alapját, így 1769-ben négy karral működő, teljes univerzitássá alakította át a nagyszombati intézményt. Az orvosképzés megindítása mellett Mária Terézia még ebben az esztendőben jóváhagyta a vegyesbizottság által kidolgozott, az egyetem megújítását végleges formába öntő javaslatot is, és elrendelte, hogy a reformok bevezetését a következő év őszén meg kell kezdeni.

⁷ Pauler T., *A Budapesti Magyar Királyi Tudomány-Egyetem története*, Budapest, 1880, 46. p. Továbbiakban: *Pauler*.

Az 1770-ben életbelépett új tanulmányi szabályzat, a *Norma Studiorum* gyökeresen átalakította az egyetem szervezetét. Az esztergomi érsek által alapított intézmény királyi fennhatóság alá került. A vezetést a jezsuita rend által kinevezett egyetemi tanács, a magisztrátus helyett a bécsi mintára létrehozott konzisztórium gyakorolta. Ennek tagja lett az esztergomi káptalan nagyprépostja, valamint a négy kari igazgató. Kinevezési joga természetesen itt is az uralkodónak volt, csakúgy, mint az államhatalmat képviselő főigazgató esetében, aki közvetlenül az udvarral tartotta a kapcsolatot. Az irányítást a jezsuita korszakban ellátó magisztrátus ugyan megmaradt, de a tanácsot alkotó rektor és az egyes karok dékánjai ezután választás útján nyerték el tisztségüket, hatáskörük teljesen leszűkül, csupán a hallgatók fegyelmi ügyeinek elbírálására korlátozódott. A tanári állások betöltésének módja szintén a bécsi mintát követte.

Az egyetem irányításának átalakítása mellett a tanulmányi rendet is jelentősen megváltoztatták. Bécshez hasonlóan a reform itt is tantárgyak átcsoportosítását, új tanszékek alapítását eredményezte. Ekkor állították fel a hittudományi karon a két erkölcsstani tanszéket, a jogi fakultáson ekkor került bevezetésre a természetjog, valamint az általános közjog tanítása. Az 1769-ben csupán négy tanszékkal működő bölcsészeti karon bővült talán a legnagyobb mértékben az oktatott tárgyak köre. 1770-ben a politikai-kamarai tudományok, illetve a történelem és világi ékesszólás oktatása indult meg, míg 1774-ben az etika, esztétika, csillagászat és a második matematika tanszék kezdte meg működését. Az új tantárgyak bevezetését az is megkönnyítette, hogy a jezsuita rend feloszlása után az intézmény már teljesen állami irányítás és ellenőrzés alá került.

A XVIII. században az egyetem életében talán a legjelentősebb fordulatot hozó esztendő az 1777-es volt. A központosító hatalom ebben az évben tette közzé a magyar oktatásügy egyik legjelentősebb dokumentumát, a *Ratio Educationis*.⁸ Ez a szabályzat „a *bazai iskolák hagyományos*

⁸ Az 1777-ben Bécsben megjelent latin nyelvű szabálykönyv pontos címe: *Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*. A magyar nyelvű kiadás: *Ratio Educationis. Az*

szervezetét, tananyagát, oktatási-nevelési eljárás módjait rögzíti s teszi továbbra is kötelezővé, beleépítve Mária Terézia korábbi új kezdeményezéseit, de - a felvilágosodás szellemében - számos új, megvalósítandó elemet is tartalmaz.” Amiért azonban a magyar neveléstörténetben kiemelkedő jelentősége van: „első ízben kísérelte meg az állam felügyelete alatt álló egységes hazai oktatási-nevelési rendszer létrehozását. Szerzői tehát Magyarország meglévő, felekezetiileg meglehetősen széttagolt, különféle szintű iskoláit kívánták egy állami iskolarendszer keretei között, tisztségüket állami tisztségviselőként betöltő tanügyi vezetők irányítása alatt álló egységes szervezetbe rendezni, az iskolák felekezeti jellegének, valamint feudális fenntartási módjának megváltoztatása nélkül.”⁹ A dokumentum részletesen megfogalmazta az ország egyetemének az oktatásügyben betöltött szerepét és jelentőségét. A hasznosság elvét kiemelve megállapította, hogy a felsőoktatási intézmény feladata nemcsak „az egyházi és világi hivatalok ellátására”, hanem „a tudományok művelésére és a nemes törekvéseknek a hazában való elterjesztésére” alkalmas emberek nevelése.¹⁰ E célok eléréséhez a tudományágak lehető legszélesebb körének oktatására volt szükség. A *Ratio* előírásai alapján tehát újabb tanszékek kapcsolódtak be az egyetem életébe (történelmi segédtudományok, természetrajz, mezőgazdaságtan, kísérleti fizika, mechanika, építészet, földtan, hidrotechnika). A színvonalas képzés biztosításához elengedhetetlenül szükséges volt új, a gyakorlati ismeretek megszerzését lehetővé tevő intézetek, gyűjtemények megszervezése. A természetrajzi gyűjtemény, az éremgyűjtemény, a régiségtár, a könyvtár, a fizikai és mechanikai szertár, a csillagvizsgáló, a botanikus és mezőgazdasági kert kialakítására fokozatosan került sor. Magyarország első egyetemének

1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása, fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta Mészáros I., Budapest, 1981. Továbbiakban: **Mészáros**.

⁹ **Mészáros**, 8. p. Kiemelések az eredeti szövegben.

¹⁰ **Kosáry**, 500. p.

ugyanis nemcsak tanulmányi és szervezeti rendje változott meg 1777-ben, hanem működésének helyszíne is.

Pázmány Péter már az alapító okiratban megfogalmazta azt a lehetőséget, hogy az egyetem a körülmények változása, a török alóli felszabadulás esetén alkalmasabb városban folytassa működését.¹¹ A török kiűzése, a gazdasági és társadalmi viszonyok konszolidálódása megteremtették annak lehetőségét, hogy a reformok eredményeként királyivá váló intézmény a magyar királyok ősi székhelyére, a lassan az ország fővárosává fejlődő Budára kerüljön. Az államtanács már a hatvanas évek végén felvetette, hogy Nagyszombatban nem biztosított a további fejlődés lehetősége, mivel az erősen egyházi befolyás alatt álló város nem volt igazán megfelelő környezet az átszervezett intézmény számára. Budát először Niczky Kristóf javasolta 1769-ben, de a vegyesbizottság ekkor még a nehézségekre hivatkozva elutasította az ötletet. 1774-ben merült fel újra az udvari tanulmányi bizottságban az áthelyezés kérdése, a királynő ekkor már Buda mellett foglalt állást. 1776-ban különbizottság vizsgálta meg a lehetőségeket és végül ez is a már korábban a legnagyobb támogatást élvező helyszínt javasolta. A döntésben valószínűleg szerepet játszott az is, hogy a város nagy lelkesedéssel fogadta az elképzelést, ingatlanokkal és pénzzel is támogatta a költözést, az orvosi kar céljaira pedig felajánlotta a városi kórházat. Mária Terézia budai palotáját engedte át az egyetem részére, és a jezsuita rend iskolaépületei és kertje is oktatási célokat szolgáltak a továbbiakban. A költözést 1777 őszén bonyolították le, Budán 1777. november 3-án nyílt meg az új tanév. Az épületek átalakítása és a berendezkedés az új helyszínen természetesen hosszabb időt vett igénybe. Az ünnepélyes megnyitót a háborús viszonyok is hátráltatták, így arra csak 1780. június 25-én került sor. A díszes ceremóniával megtartott ünnepségen felolvasták a *Diploma Inaugurale*-t, amely a második alapítólevélnek tekinthető, mivel „megerősíti az egyetem összes kiváltságait és biztosítja számára mindazokat a jogokat, amelyeket más egyetemek élveznek, külön kiemelve az örökös tartományokban lévő bécsi, prágai, gráci és olmützi

¹¹ *ELTE története*, 17. p.

egyetemet.”¹² Az oklevél rögzíti továbbá az intézmény új szervezetét, felsorolja a királynő által adományozott pecséteket, az anyagi alapot biztosító uradalmakat (földvári, sellyei, bozói apátsági birtokok). Az ünnepély egy korszak lezárását jelentette: a század közepén megkezdődött átalakítás eredményeként a nagyszombati érseki egyetem budai királyi egyetemmé változott.

A királyi jelző egészen a XX. század közepéig szerepelt a hivatalos elnevezésben, a székhely azonban nagyon rövid idő alatt ismét változott. II. József államigazgatási reformjainak következtében az univerzitás 1784-ben a Duna másik partjára, Pestre költözött. Az újabb költözés elrendelése mellett az uralkodó olyan változásokat kezdeményezett az egyetem életében, amelyekkel itt is az egyházi befolyás teljes felszámolását kívánta elérni. A kari igazgatói állásokat megszüntetve visszaállította a dékánok korábbi hatáskörét - ez a teológiai kar nagy tekintélyű igazgatója ellen irányult, aki a jozefenista politika egyik legjelentősebb ellenzője volt. Az egyetem oktatási tevékenysége mellett országos ellenőrző és irányító szerepet is betöltött, felügyelte a királyi akadémiákat, a tudományos- és tankönyvkiadást. A Pozsonyból Budára helyezett helytartótanáccsal és kamarával együtt jelentősen hozzájárult a város szellemi és gazdasági fejlődésének megindulásához, országos központtá válásához.¹³

4. Az új, szakképzést biztosító intézmények létrejötte

A felvilágosult abszolutizmus felsőoktatási politikájában a haszonelvűség és korszerűség érvényesítése nem csupán a már működő intézmények átalakítása során valósult meg, hanem megkívánta teljesen új képzési helyszínek kialakítását is. A birodalom gazdasági fejlődése, a központi államigazgatás kialakítása egyre több specializált, korszerű ismeretekkel rendelkező szakember munkáját kívánta. A természeti kincsek célszerű kiaknázásához és feldolgozásához bányá- és kohómérnökökre, a folyók szabályozásához, az útépitéshez, a birodalom területének pontos

¹² *Ibidem*, 77. p.

¹³ *Kosáry*, 502. p.

feltérképezéséhez is szaktudással bíró emberek alkalmazására volt szükség. Az állam által elrendelt összeírások, felmérések elkészítését is csak pénzügyi, statisztikai ismeretekkel rendelkező hivatalnokok végezheték el. A korszak kisebb-nagyobb háborúi még a katonák számára is megfelelő szintű oktatást tettek szükségessé.

A felsőfokú szakoktatás kezdetei a XVIII. század elejére vezethetők vissza. Az iskolák egy része magánalapításúként kezdte meg működését, idővel az állam vette át irányításukat. Másik csoportjuk már működő egyetem tanszékeként, intézményeként jött létre, és csak a következő századokban vált önálló felsőoktatási intézménnyé. Közös jellemzőjük volt, hogy egy-egy kialakulóban lévő tudományterület legkorszerűbb ismereteinek koncentrált átadására vállalkoztak.

Korszakunkban a legtöbb intézmény az egyre jobban elkülönülő műszaki tudományok megismertetésére jött létre. Ezen a tudományterületen elsőként biztosított felsőfokú képzést a birodalomban az 1717-ben magánintézményként létrejött Bécsi Hadmérnöki Akadémia. Működése során többször is székhelyet változtatott a főváros környékén, 1755-ben császári rendelkezés eredményeként új tanrend alapján folytatta munkáját. Az állami irányítás alatt a katonai elit egyik legfontosabb képzési helyévé vált, de számos civil pályán érvényesülő hallgatója is volt, akiket az igen magas színvonalú matematikai és geometriai oktatás vonzott az iskolába. Prágában 1718-ban szintén magánszemély szervezte meg a Mérnökképző Intézetet, amely csak 1806-ban vált állami intézménnyé. Magyarországon a század közepén sikertelenül végződött kamerális iskolai kísérlet¹⁴ után a budai egyetemen, a bölcsészeti kar részeként szerveződött meg az Institutum Geometrico-Hydrotechnicum. A matematikát, geometriát, földmérést, hidraulikát tanító intézetből csak száz évvel később vált önálló műszaki egyetem. Speciális műszaki tananyagot oktatott az 1735-ben Selmecbányán felállított bányatisztképző iskola, amelyet 1763-1770 között fokozatosan fejlesztettek akadémivá. Sajátossága volt, hogy főiskolai szinten az egész

¹⁴ 1763-1776 között működött Szempcen a számviteli, pénzügyigazgatási, műszaki ismereteket, földmérést, geometriát, mechanikát tanító Collegium scientiarum politico-oeconomico cameralum.

birodalom számára képzett bányamérnököket. Az iskola fennállásának több mint kétszáz éve alatt folyamatosan magas színvonalú képzést nyújt ezen a szakterületen.

A hadi tudományokat 1752-től a bécsújhelyi Theresianum Katonai Akadémián oktatták. Az akadémia elsősorban harctéri szolgálatra alkalmas tiszteket nevelt, ennek megfelelően a gyakorlati ismeretek (alaki kiképzés, vívás, lovaglás) elsajátítása volt a növendékek főfeladata.

Az állami hivatalnokképzés sajátos területét szolgálta az 1754-ben felállított Bécsi Konzuli Akadémia - Keleti Nyelvek Akadémiája. Az intézmény célja a török birodalommal való kapcsolattartásra alkalmas, diplomáciai és nyelvi jártassággal rendelkező szakemberek kinevelése volt.

Magyarországon 1776-tól világi intézmények rendszerét szervezte meg az államhatalom. Az öt városban (Kassa, Nagyszombat,¹⁵ Győr,¹⁶ Nagyvárad, Zágráb) működő királyi akadémiákon 2-2 éves filozófiai és jogi tanfolyamot lehetett végezni. A hivatalnokképzés célját szolgáló oktatás elsősorban gyakorlati jellegű volt. A jogi tanfolyamon az elméleti tárgyak nagy részének mellőzésével a közigazgatásban jól hasznosítható tananyagot sajátíthattak el a hallgatók.¹⁷

A mezőgazdaság fejlődését segítette elő a Bécsben 1766-ban megalakult Állatorvosi Akadémia, valamint a pesti egyetemen 1787-ben létrejött hasonló tevékenységi körű állatgyógyászati tanszék, amely 1790-ben Institutum Veterinarium (Állatgyógyászati Intézet) néven folytatta működését. Mezőgazdasági tanszéket a *Ratio Educationis* hozott létre a nagyszombati egyetemen, de Európa első rendszeres felsőfokú mezőgazdasági tanintézményét Festetics György alapította Keszthelyen (1797). A Georgikon jogutódjaként napjaikban is folyik egyetemi szintű képzés ebben a városban.

¹⁵ 1784-ben az akadémiát Pozsonyba helyezték át.

¹⁶ 1785-ben az akadémia Győrbe került.

¹⁷ A tantárgyak között a magyar közjog, természetjog, nemzetközi jog, hazai jogtörténet, magán- és szokásjog, büntetőjog, perrendtartás, államtan, közigazgatás, kereskedelem, pénzügytan szerepelt.

5. Összegzés

A Habsburg Birodalom felsőoktatási rendszere a XVIII. század végére jelentős mértékben átalakult. A felvilágosult abszolútizmus elveit valló uralkodók a nyugatról érkező eszmék gyakorlati megvalósítására törekedtek az oktatáspolitikai területén is. A birodalom egyetemeinek szervezeti és tanulmányi rendjét megreformáló intézkedések lehetővé tették a továbbfejlődést, és a tudományágak szétválásának megindulását követő szakoktatási rendszer első intézményeinek megteremtésével együtt a modern felsőoktatás megszületését segítették elő.

Transformarea sistemului de învățământ superior al Imperiului Habsburgic în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea

Rezumat

Către sfârșitul secolului al XVIII-lea, sistemul de învățământ superior din Imperiul Habsburgic a cunoscut schimbări semnificative. Monarhii luminați s-au străduit să pună în practică ideile venite din vest și pe tărâmul politicii învățământului. Măsurile privind reforma sistemului organizatoric, a programei, au facilitat progresul și diversificarea ramurilor științifice. La aceasta s-a adăugat începutul învățământului profesional, tehnic în special, prin deschiderea primelor instituții de acest gen. Toate acestea au făcut posibilă nașterea învățământului superior modern

Lucrarea de față este structurată în jurul a patru probleme principale: modul de pătrundere a ideilor iluministe în Imperiul Habsburgic și obiectivele concrete ale reformei învățământului, o prezentare a instituțiilor de învățământ superior înaintea secolului al XVIII-lea, reformele propriu-zise din cadrul universităților din Viena și Tirnavia, Buda și Pesta, începuturile învățământului profesional.

Autoarea consideră că, dată fiind lipsa burgheziei în centrul și estul Europei, propagarea ideilor iluministe s-a realizat prin intermediul reprezentanților aristocrației, în cazul de față rolul inițiator, dar și punerea în

practică, a aparținut monarhilor luminați, Maria Tereza și Iosif al II-lea. Modernizarea imperiului necesita un număr crescând de specialiști, - scopul principal al reformei învățământului. De aici, caracterul pragmatic al măsurilor luate.

După un scurt istoric al învățământului din secolele anterioare, este prezentată situația de la mijlocul secolului al XVIII-lea, când, atât cadrul organizatoric, programa, cât și metoda, erau anacronice, nu mai serveau noilor necesități.

Reformele au vizat mai întâi Universitatea din Viena, apoi pe cea de la Tirnavia care, ulterior, a fost mutată la Buda și Pesta. În cadrul politicii de modernizare și centralizare, obiectivele reformei au fost: îndepărtarea iezuiților de la conducerea universităților și controlul direct al statului, uniformizarea învățământului în întregul imperiu, reînnoirea programei și a metodicii de predare, sporirea numărului instituțiilor, diversificarea obiectelor de studiu prin înființarea noilor catedre care reflectau separarea științelor în noi ramuri, introducerea limbii germane ca limbă de predare, renunțarea la obligativitatea jurământului pe Imaculata Concepție, care a permis și tinerilor de alte confesiuni să accedă la grade științifice, toate acestea subordonate necesităților modernizării Imperiului. Unul dintre actele normative care au reprezentat o turnură în reorganizarea învățământului este *Ratio Educationis* (1770).

Fondarea învățământului profesional de nivel superior s-a împlinit pe baza aceluiași considerente pragmatice: asigurarea specialiștilor necesari pentru valorificarea bogățiilor subsolului, lucrărilor hidrotehnice, modernizarea infrastructurală, modernizarea armatei, introducerea noilor tehnologii în agricultură și creșterea animalelor, administrație etc. Un rol important l-au avut în acest sens Academia Militară de la Viena, Institutul de Inginerie de la Praga, noul Institut de Geometrie și Hidrotehnie organizat în cadrul universității de la Buda, ca să amintim doar câteva dintre cele prezentate.